

АГРАРНЕ ПРАВО

Посібник для підготовки до іспиту

За загальною редакцією професора *А. М. Статівки*

3-тє видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2019

УДК 342.9.03

A25

Авторський колектив:

В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій, Т. В. Курман,
С. О. Лушпаєв, В. В. Панченко, М. Ю. Покальчук, Я. О. Самсонова,
О. М. Савельєва, В. П. Станіславський, А. М. Статівка, О. М. Тусва,
В. Ю. Уркевич

Аграрне право : посіб. для підгот. до іспиту / [В. М. Корнієнко,
A25 Г. С. Корнієнко, І. М. Кульчій та ін.] ; за заг. ред. А. М. Статівки. –
3-тє вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2019. – 202 с.

ISBN 978-966-937-787-6

© Корнієнко В. М., Корнієнко Г. С.,
Кульчій І. М. та ін., 2016

© Корнієнко В. М., Корнієнко Г. С.,
Кульчій І. М. та ін., переробка
і доповнення, 2019

© Оформлення. Видавництво
«Право», 2019

ISBN 978-966-937-787-6

===== ПЕРЕДМОВА

Аграрне право є однією з навчальних дисциплін юридичних вищих навчальних закладів. Опанування курсу аграрного права набуває особливого значення у зв'язку з тим, що сільське господарство України, як основа аграрного сектору економіки, є системоутворюючим у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій.

Метою курсу аграрного права є допомога студентам у засвоєнні ними основних понять, принципів, джерел та основних інститутів аграрного права.

У посібнику стисло викладено питання повного курсу аграрного права, висвітлено предмет аграрного права, методи правового регулювання аграрних відносин, принципи, систему аграрного права, джерела, аграрні правовідносини, державне регулювання сільського господарства. У посібнику містяться основні положення, що стосуються правового становища суб'єктів аграрного права, правового режиму їх майна, правового регулювання виробничо-господарської діяльності, трудових відносин в аграрних підприємствах, договірних відносин за участю сільськогосподарських товаровиробників, відповідальності за порушення аграрного законодавства.

Посібник підготовлено з урахуванням чинного (на момент підготовки) законодавства України.

1. Основні напрями аграрної реформи в Україні: нормативне закріплення

Аграрна реформа – перетворення, видозміна, вдосконалення аграрних відносин з метою створення конкурентоспроможного, в тому числі на міжнародному ринку, аграрного сектора економіки України, який забезпечував би продовольчу безпеку країни та достатній рівень доходів селян, як основи соціальної стабільності на селі.

Основні напрями сучасної аграрної реформи є:

1) проведення земельної реформи в сфері сільськогосподарського виробництва. Аграрна реформа була започаткована прийняттям постанови Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р. Завдання наближення працівників сільського господарства до власності на землю вирішувалося через паювання земель сільськогосподарських підприємств, яке було запроваджено Указом Президента України від 10 листопада 1994 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва», а надалі доповнено приписами Указу Президента України від 8 серпня 1995 р. «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям».

Паюванню підлягали сільськогосподарські угіддя, передані у колективну власність колективним сільськогосподарським підприємствам (КСП), сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. Паювання земель передбачало визначення розміру земельної частки (паю) у колективній власності на землю кожного члена сільськогосподарського підприємства, право на земельну частку (пай) яких посвідчувалося сертифікатом. У разі виходу громадянина з сільськогосподарського підприємства за його заявою здійснювалося відведення земельної ділянки в натурі в установленому порядку і видавався державний акт на право власності на цю земельну ділянку.

Одним із важливих завдань земельної реформи є формування ринку землі. Проте п. 15 Розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України встановлено заборону на обіг земель сільсько-

господарського призначення до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2019 року, не допускається

2) *перетворення майнових відносин власності в сільському господарстві.* Указом Президента України від 29 січня 2001 р. «Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки» було передбачено необхідність паювання майна КСП. На виконання названого Указу, постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 р. «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки» були затверджені Методика уточнення складу і вартості пайових фондів майна членів колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих, Порядок визначення розмірів майнових паїв членів колективних сільськогосподарських підприємств та їх документального посвідчення та Типове положення про комісію з організації вирішення майнових питань, що виникають у процесі реформування аграрного сектору економіки. Названі нормативні акти забезпечити процес розпаювання майна сільськогосподарських підприємств та його виділення членам КСП;

3) *формування нових суб'єктів аграрного господарювання.* Спочатку колгоспи, на підставі норм Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р., були перетворені у КПС. Надалі правовою основою реформування КСП став Указ Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 3 грудня 1999 р., згідно якого КСП були реформовані в сільськогосподарські підприємства з приватною формою власності на землю і майно: приватні (приватно-орендні) сільськогосподарські підприємства, аграрні господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства;

4) *формування ринку і ринкової аграрної інфраструктури.* Формування необхідної інфраструктури аграрного ринку, в тому числі створення та розвиток аграрних бірж, оптових ринків сільськогосподарської продукції, агроторгових домів, аукціонів, ярмарків, заготівельних кооперативів, має забезпечувати заготівлю й реалізацію

сільськогосподарської продукції та постачання сільськогосподарським товаровиробникам необхідних матеріально-технічних ресурсів. Приписи щодо цього містяться в Законі України від 25 червня 2009 р. «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції», Указах Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р., «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» від 8 серпня 2002 р., «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку» від 30 серпня 2004 р. та ін.;

5) *оптимізація важелів державної підтримки сільського господарства України*. Першим нормативним актом щодо надання державної підтримки сільському господарству був Закон України від 18 січня 2001 р. «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» Систему сучасних заходів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників визначено у Законах України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. та «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 р. та ін.

===== 2. Поняття аграрного права

Із метою врегулювання комплексу аграрних відносин, тобто відносин з виробництва сільськогосподарської продукції, її перероблення та реалізації у системі національного права виокремлюється спеціальна галузь права – аграрне право України.

Аграрні відносини пов'язані насамперед з використанням земель сільськогосподарського призначення для виробництва сільськогосподарської продукції і сировини, різних видів майна сільськогосподарського призначення, праці фізичних осіб, що вирощують продукцію рослинного і тваринного походження, а також з організацією діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Аграрне право становить систему, що розглядають у чотирьох аспектах: а) як галузь законодавства, тобто систему нормативно-правових актів, що містять норми, які регулюють аграрні відносини; б) як галузь права, тобто систему норм права, що регулюють аграрні від-

носини; в) як *галузь правової науки*, тобто суму знань про аграрне право як галузь права, про аграрне законодавство, про аграрно-правові норми, аграрні правовідносини та ін.; г) як *навчальну дисципліну*, тобто сукупність тем, що пропонуються для вивчення у навчальних закладах.

Аграрне право як самостійна галузь правової системи України, є взаємопов'язаною системою правових норм, що регулює аграрні (земельні, майнові, трудові, організаційно-управлінські та ін.) суспільні відносини, які виникають при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці та реалізації, а також при здійсненні пов'язаної з ними іншої діяльності.

Предметом аграрного права, як і будь-якої іншої галузі права, є конкретні суспільні відносини, що регулюються нормами даної галузі. Ці відносини, щоб стати предметом окремої галузі права повинні володіти значною специфікою, яка б відрізняла їх від інших суспільних відносин.

Основою формування аграрного права як самостійної галузі права є наявність кола суспільних відносин, що потребують особливого правового регулювання. Це, насамперед, відносини з виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки і реалізації, основою яких є суспільні відносини, що складаються у процесі виробництва сільськогосподарської продукції, які мають визначальний вплив на відносини у сфері переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, створення матеріально-технічної бази аграрного виробництва, його виробничо-технічного обслуговування, що також є предметом аграрного права.

3. Предмет аграрного права і його структура

Предмет правового регулювання аграрного права – це суспільні аграрні відносини, тобто комплекс відносин (земельних, майнових, трудових, організаційно-управлінських та інших), що складаються в процесі виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації. Предмет правового регулювання аграрного права складають відносини приватно-публічного характеру.

У вузькому розумінні *аграрні правовідносини* можна визначити як врегульовані нормами аграрного та інших галузей права суспільні відносини, що складаються при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці й реалізації.

Ознаками аграрних правовідносин є: (а) певний вид суспільних відносин, урегульований нормами права (як аграрного, так і суміжних з ним галузей), (б) комплекс земельних, майнових, трудових, організаційно-управлінських та інших відносин, (в) виникають у сфері сільськогосподарської й пов'язаної з нею діяльності, (г) їх суб'єктний склад обов'язково включає сільськогосподарських товаровиробників.

Аграрні правовідносини є поєднанням правовідносин одиничних, що є їх складниками, які, у свою чергу, складаються з відповідних елементів. Такими елементами є:

а) *суб'єкти аграрних правовідносин* (сільськогосподарські підприємства (сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства, сільськогосподарські акціонерні товариства, сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю, приватні, державні й комунальні сільськогосподарські підприємства та ін.), інші суб'єкти аграрного підприємництва, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні особи (члени сільськогосподарських підприємств та їх наймані працівники), а також, які ведуть особисте селянське господарство;

б) *об'єкти аграрних правовідносин* (земельні ділянки (передусім сільськогосподарського призначення), наявні на земельній ділянці корисні копалини місцевого значення, лісові насадження, водні об'єкти, речі та майно (у тому числі сільськогосподарського призначення), земельні й майнові частки (паї), а також права на них, праця фізичних осіб (членів і найманих працівників сільськогосподарських підприємств), управління сільськогосподарським підприємством (управлінська діяльність);

в) *зміст аграрних правовідносин* (суб'єктивні аграрні права й юридичні аграрні обов'язки їх учасників щодо організації та здійснення сільськогосподарської діяльності).

Підставами виникнення, зміни чи припинення аграрних правовідносин є різноманітні юридичні факти, серед яких: державна реєстрація сільськогосподарського підприємства, надання (передача) зе-

мельної ділянки для ведення фермерського господарства, членство (участь) у сільськогосподарському підприємстві, укладення трудового договору (контракту) із сільськогосподарським підприємством, укладення аграрно-правового договору, спричиненням шкоди сільськогосподарському підприємству та ін.

Предмет аграрного права становлять відносини внутрішні (внутрішньогосподарські) та зовнішні (зовнішньогосподарські). *Внутрішні* – це відносини, що виникають в результаті організації виробництва усередині підприємства і відносини між сільськогосподарським підприємством та його працівниками, між структурними підрозділами підприємства. *Зовнішні* – це відносини з приводу матеріально-технічного забезпечення, виробничо-технічного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників, реалізації продукції, відносини з державою та іншими суб'єктами господарювання.

===== 4. Методи правового регулювання в аграрному праві

Під методом правового регулювання розуміють закріплені в нормах права прийоми, засоби і способи впливу на поведінку суб'єктів права, установ у відповідних суспільних відносинах.

Оскільки предмет аграрного права складають різномірні відносини, то слід говорити не про єдиний метод правового регулювання, а про їх різноманітність.

Аграрному праву притаманні такі основні **методи правового регулювання**: а) *метод диспозитивний (дозволу)* – учасникам аграрних правовідносин дозволяється здійснювати певні дії, види діяльності; б) *метод імперативний* – використовуються імперативні приписи, коли учасникам правовідносин встановлюються певні межі поведінки або ж навіть заборони.

Важливе значення має *метод локальної нормотворчості*, оскільки часто правове регулювання відносин, що виникають в сільськогосподарських підприємствах, здійснюється ними самими.

При регулюванні відносин, що виникають при укладенні договору між аграрним товаровиробником й іншими суб'єктами господарю-

вання діє диспозитивний (приватноправовий) метод, тобто метод рівноправності сторін. У відносинах щодо застосування сільськогосподарським підприємством пестицидів, нітратів та ін. діє імперативний (публічноправовий) метод, який визначає обсяг та види дозволенних для використання пестицидів. Щодо питань охорони праці в сільському господарстві, то переважним у механізмі правового регулювання цих відносин є метод централізованого регулювання, який реалізується здебільшого імперативними нормами, що встановлюють обов'язкові варіанти поведінки.

Методи аграрного права реалізуються через характер правових норм. Вони можуть бути *імперативними*, тобто потребують від сторін правовідносин належної поведінки (норми-приписи), або можуть забороняти діяти певним чином (норми-заборони). Норми аграрного права можуть мати й *диспозитивний* характер, тобто надавати суб'єктам правовідносин певну свободу в діях або пропонувати кілька варіантів поведінки (норми-дозволу, норми-рекомендацій).

===== 5. Принципи аграрного права

Принципи аграрного права – основні, керівні ідеї, що визначають напрямки та характер правового регулювання аграрних відносин.

В аграрному праві використовуються як *загальноправові принципи* (верховенства права, законність, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, рівноправність суб'єктів аграрного виробництва, юридична рівність усіх форм власності та ін.), так й спеціальні, галузеві, аграрно-правові принципи.

До основних *галузевих принципів* аграрного права належать наступні:

- *пріоритетність розвитку сільського господарства*. Спрямований на забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринку, підвищення конкурентоспроможності харчових продуктів та якості сільськогосподарської продукції, гарантування продовольчої безпеки країни;

- *свобода аграрного підприємництва, добровільність вибору форм й напрямків господарської діяльності в аграрному секторі*.

Форми власності та організація виробництва в сільському господарстві визначаються суб'єктами аграрного виробництва самостійно.

– *невтручання державних органів у виробничо-господарську діяльність аграрних товаровиробників.* Втручання у виробничо-господарську або в іншу діяльність виробників сільськогосподарської продукції з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування не допускається, крім випадків передбачених законодавством;

– *рівність усіх форм власності на землі та майно й організаційно-правових форм аграрного підприємництва.* Усі форми аграрного виробництва в сільському господарстві мають рівні права при здійсненні виробничо-господарської діяльності;

– *аграрний протекціонізм.* Основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління повинні спрямовуватись на стимулювання (підтримку) виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

– *пріоритетність соціального розвитку села* об'єктивно впливає з виняткової значущості та незамінності вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури. Високий рівень соціально-економічного розвитку села є основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення держави, її економічної незалежності.

– *екологізації аграрного виробництва* спрямований на запобігання негативному впливу виробничих процесів на стан навколишнього природного середовища; сприяння забезпеченню якості та безпечності продукції, яка виробляється сільськогосподарськими товаровиробниками.

===== 6. Система аграрного права. Аграрне право як галузь законодавства, юридична наука та навчальна дисципліна

Система аграрного права – науково обґрунтоване, логічно-послідовне розміщення аграрно-правових інститутів, нормами яких регулюються аграрні відносини.